

EL-CEZERİ, BEDIÜ'Z-ZAMAN EBU EL-İZZ İSMAİL B. *Kitap el-Hiyal, Kültür Bakanlığı, Ankara 1991.* (Bu eser Topkapı Sarayı yazma nüshasının tıpkı basımı basımıdır).

Eserin yazarı Artukoğulları zamanında yaşamış olan el-Cezeri adıyla meşhur bir bilim adamıdır. Burada söz konusu olan, *Kitap el-Hiyal*'i, o, 1204 ya da 1206 tarihinde kaleme almıştır. Daha sonra, Artukluların idaresine Eyyubiler tarafından son verildiğinde, onların sarayında, hizmet vermiştir.

Burada söz konusu eserin Bodlein Kütüphanesi (Graver, 27 ve Frazer 186), Leiden Üniversite Kütüphanesi (No. Or 656 ve Or. 117), Dublin Chester Beatty Kütüphanesi (4187) ve Paris, Bibliotheque Nationale, (Arabe 2477 ve 5101) nüshaları bulunmaktadır. Türkiye'deki nüshaları arasında Topkapı Sarayı 3606 numarada kayıtlı olan nüshanın Mısır'da kaleme alındığı söylenir, ancak bu yazmanın günümüzde incelenmesi mümkün değildir.

Burada tanıtılan, Kültür Bakanlığı tarafından tıpkı basım şeklinde yayınlanan nüsha, yazmanın Topkapı Sarayı 3472 noda bulunan nüshasıdır. Bu yazma nüsha, el-Cezeri'nin bu eserinin en eski yazma nüshasıdır, ve onüçüncü yüzyılın ilk yarısı olarak tarihlendirilmektedir. Yazmada, konuya ilişkin, renkli resim ve şemalar bulunmaktadır.

Bu eserin, Molla Mehdi Agha Baba Silin Zani tarafından yapılmış bir Farsça çevirisi, Paris Bibliotheque Nationale'de Suppl. pers 1145 ve 1145a'da bulunmaktadır.

Eserin İngilizceye çevirisi, Donald R. Hill tarafından (*The Book of Knowledge of Ingenious Mechanical Devices*, Boston 1974) yapılmıştır.

Bilindiği gibi, Cezeri'den önce, Archimedes ve Heron, gibi Hellenistik devirde yaşamış olan bazı yazarlar, ve de İslam Dünyasında ise, Beni Musa Kardeşler, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Yusuf el-Katib el-Harezmi ve Fahreddin Rıdvan b. Muhammed el Saati'nin mekanik aletler konusuyla ilgilenmişlerdir. Bunlardan özellikle, Beni Musa Kardeşlerin Cezeri üzerinde etkisi olduğu kabul edilir. Cezeri, meşhur kendi kendine hareket edebilen aletleri, yani otomatlar ile ilgili açıklamalarını *Kitap el-Hiyal* adlı eserinde toplamıştır.

Eser, altı ana bölümden meydana gelmiştir. Bunlardan ilk bölümde, yazar su saatlerini ele alır; muhtelif su saatleri örnekleri verir; bunların açıklamalarının yanı sıra, resim ve açıklamalı şemalarını sunar. (bkz., resim: filli saat).

Eserin ikinci bölümü, içki meclislerinde kullanılan çeşitli otomat örneklerini içermektedir. Bunlar arasında, otomatik olarak içki ikram eden sakiler, içki meclisi gemisi bunlara örnek olarak verilebilir.

Eserin üçüncü bölümünde ise, su depoları ve bu işlevi gören bazı düzenler yer alır. Burada ele alınan düzenekler içinde çeşitli testiler, havuzlar ve su kapları bulunmaktadır.

Kitap el-Hiyal'in dördüncü bölümü, otomatik çalışan çeşme ve havuzlar konusunda bilgi verir: onlardan örnekler sunar; onların işleyişini anlatır. Bunlara ilave olarak, yine bu bölümde, bazı otomatik kan alma düzenekleri örnekleri verir. Bunlarda hastadan otomatik olarak kan alınmaktadır, ancak alınacak kan miktarı, doktor tarafından ayarlanmaktadır.

Burada verilen bilgiye göre, bir defada bir insandan alınacak kan, 120 dirhemi geçmemelidir.

Eserin beşinci bölümü, su seviyesini yükseltmeğe yarayan çeşitli teknik düzeneklerle ilgilidir; örneğin su pompaları, değirmenler, çeşitli çarklar ve dişliler hakkında bilgi verilir. Yine burada çeşitli sulama gözenekleri de verilmekte, resimleri verilerek, işleyişleri açıklanmaktadır. Bu makinalar sayesinde, sulama miktarı ayarlanabilmektedir.

Kitabın altıncı bölümü çeşitli giriş yapıları, kapı düzenlemeleri, arka kapılar ve çeşitli tipte kilitlerle ilgilidir. Yazar, burada, çeşitli kilit örnekleri vermiş ve bunların şemalarını vererek, işleyişlerini anlatmıştır. Eserde Cezeri'nin Eyyübi sarayı girişi ile ilgili çalışması da verilmektedir.

Buraya kadarki açıklamalardan anlaşılacağı gibi, onüçüncü yüzyılın ilk yılları içinde kaleme alınmış olan bu eser, Selçuk'lu dönemi teknolojisi hakkında bize sağlam bir fikir vermektedir.

Prof. Dr. ESİN KÂHYA